

GAGYI JÓZSEF

REMÉNYEINK SZERINT: JÓTÉKONY

**Minden
munkahelyemen volt
párttitkárom, aki hol
barátságosan,
hol tekintélytartóan,
hol fenyegetően
befolyásolni,
megnevelni akart.**

■ Még bő negyven év, számításaim szerint, és a szocializmusban politikai rendőrségként működő titkosszolgálatok tevékenységeiről és társadalom-alkakító hatásairól forgalmazott tudás végleg a kulturális emlékezetbe kerül át. Vagyis átértelmeződik, felejtésen és szelekción megy át, és „ami ma eleven emlék”, az „közvetítőcsatornák anyagává”,¹ iskolai tananyaggá, emlékművek rituális használatává, levéltárak és könyvtárak papírtömegévé, múzeumi raktárak tárgyi világává – meg mítosszá válik.

Mindaddig, vagyis amíg a legutolsó tagja is el nem távozik annak a generációnak, amely felnőtt fejjel megélte, megtapasztalta, eltúrta, elszenvedte a politikai rendőrség (Romániában a Securitate) jelenlétét és akcióit, sokszor, sokat és sok szempontból fogunk/kell beszélni mindarról, amit átélünk, ami életünk sötét része volt. Mindaddig a kommunikatív emlékezetben őrződnek és emésztődnek, nyomasztó víziókként visszatérnek, és indulatokat kavarnak a szocializmusban született és felnőtt generációk élő, mert megidézhető megannyi fájdalmas tapasztalatai: megfigyelések, lehallgatások, fenyegetések, retorziók, megfosztottságok, korlátozott életek.

1989 után gyorsan szétfoszlott a szocialista ideológiát szolgáló állami/intézményi kényszerekből az egyének köré szőtt, szocializációt meghatározó, életvezetést szabályozó háló.

Én a hálóba az ötvenes évek elején beleszülettem, beilleszkedtem a folyamatba, voltam pionír, KISZ-tag, és akárcsak az egyetememet végzett diplomások egy része, akiknek a legtekintélyesebb tanáraik is azt tanácsolták, hogy lépjenek be, mert

jobb bent, mint kívül (nekem Tóth Sándor filozófiatanárom, nyugodjék békében), párttag is voltam. Minden munkahelyemen volt párttitkárom, aki hol barátságosan, hol tekintélytartóan, hol fenyegetően befolyásolni, megnevelni akart. Minden munkahelyemen az egyik első, befogadást jelző baráti gesztus az volt a kollegák részéről, hogy figyelmeztettek: kik a besúgók. Hogy igaz-e, amit mondanak, vagy maga az „ügynök” volt az, aki ezt megbízói utasítására másokról közölte velem, azt akkor nem lehetett biztosan tudni. Megértem, hogy a magyarországi utazást lehetővé tevő útlevel kérvényezéséhez szükséges igazolás kiadását megtagadta a megyei tanfelügyelőség. Katona, majd egyetemista koromban szembesültem a Securitate tisztjeivel, különböző akciók (irodalmi körök, magyar konzul látogatása) szemtanújaként megkerestek, behívtak, vallattak és nyilatkozatokat írtak, ma is őrzök egy 8 oldalas, kézzel írt „életrajzot”, amit nem valamely félelmetes „beszélgetőszoba” magányos csendjében, hanem nagylelkűen hazaengedve, otthon írtak velem (persze előzőleg közösen „átismételtük” az anyagot), és amit végül is nem adtam át, mert elszabotáltam a megbeszélte találkozót, és utána már ezt nem követelték tőlem. Lehet, csak az volt a „technikai folyamat”, hogy nyúzzam magamat, féljek, napokig gyötördjek, és utána őrizzem a papírt meg a kínzó emléket.

Amikor a szekuritátés „beszélgetések” végén nyilatkozatot kellett írni, és a nyilatkozat végére a tiszt még azt szerette volna hozzáíratni, hogy ezután kötelességemnek tartom az államellenes tevékenységek jelentését az illetékeseknek, akkor azt nem kis vívódás után, izzadva és félve, de megtagadtam. Volt, amikor újraírták, eltelt még két óra, újra próbálkoztak, de újra megtagadtam, és végül is csak az a passzus került a nyilatkozat végére, hogy mindazt, amiről beszélgettünk, szigorúan titokban tartom, mert ha nem, lecsap rám a törvény szigora. Üres fejjel értem késő este haza a rám váró, végső eseményeket vizionáló, rettegő családhoz, nem éreztem semmiféle kellemszédülést, hősi emelkedettséget. Utána még jobban ügyeltem, kivel is osztom meg a „titkot”, mert nem lehetett nem megosztani.

De sose tartottak bent éjszaka, és sosem alkalmaztak fizikai kényszert.

Volt még egy történet: 1988 szilvesztere után nem volt a család otthon, anyósom felment a lakásba, és amikor nyitni akarta az ajtót, bentől kilépett egy szekus, akit ismert, átvitte őt a Securitatéra, ott tartották, nagy zavarban voltak, és végül azt találták ki, hogy anyósom nyitva találta a lakásajtót, azért ment oda, hogy jelentse azt nekik, igaz? Közben anyósom rosszul lett, anginázott, sürgősen hazaengedték, és autóval megkerestek minket a közeli Hargitafürdőn (persze tudták, hogy ott vagyunk), engem bevittek, körbehordoztak a lakásban, és nyilatkozatot kellett írjak arról, hogy nem hiányzik semmi. Nem hiányzott, megírtam, nem is csodálkoztam különösebben, hiszen érkezésük előtt egy félórával megjött apósom, és elmondott mindent. Vagyis már vártuk őket. Vagyis sejtettük, mert pontosan nem tudhattuk, hogy a fiúk vagy lehallgató készüléket szereltek, vagy cseréltek, amikor éppen tetten értük őket, és lebuktak. Telefonunk nem volt akkoriban. És mit is tehettünk volna, beletörődve eljátszottuk a színjátékokat.

Én azt mondhatom, hogy megúsztam. Nem voltam politikai, gazdasági, kulturális intézményben vezető. Ingázó tanár, értelmiségi voltam vidéken, aki ezt-azt írogatott és közölt. Nem nagy ügy. Nem kértem ki a megfigyelési iratcsomómat. Gyimesi Éva említi egyszer könyvében, hogy engem is „nacionalistaként” emlegettek a szervek. Ennyi. Gyere ritkábban foglalkoztat.

Kulturális emlékezet, kommunikatív emlékezet: a német Jan Assmann egyiptológus, kultúraelméleti szakértő fogalmai. A kommunikatív emlékezet sajátossága, hogy a közös generációs tapasztalat közös feldolgozása, megosztása tartja életben: amikor kihal a generáció, akkor megszűnik ez a sajtós, történetileg létrejött kommunikatív

tér, az újabb generációk már mást tapasztaltak, másképpen, tehát mást láttak, tehát másról beszélnek. A kommunikatív tartalmak akkor is mások, ha a szavak nagyjából ugyanazok.

Assmann szerint „ennek az emlékezési térnek, amelyet a mindenki számára személy szerint adott és kommunikációban közvetített tapasztalás alakít ki, a Bibliában három-négy nemzedék felel meg, amennyi egy esetleges vétségért felelősséggel tartozik. A rómaiak erre a »saeculum« fogalmát használták, azt a határt értve rajta, amikor egy nemzedék legutolsó tagja – egyúttal sajátos emlékezetének hordozója – is meghalt.”²

Mіндеzt azért részletezem, mert azt a kijelentésemet szeretném alátámasztani, hogy a viszonyulásunk alapvetően és intenzíven és talán kibékíthetetlenül kétféle. A földobott, pörgő érem egyik oldalán az áll: nem kell sietni, van még idő, a másikon: sietni kell, fogy az idő. Ne siessünk, a fel-fellángoló ügynök-leleplezések és ezekkel kapcsolatos viták még bő negyven évig aktuálisak lesznek. Persze, magyarázható és érthető a sietség is: egyre kevesebb az egyéni idő, és valójában az igazságukat keresők közül senkit se vigasztal az, hogy majd minden (?) helyére (???) kerül az utókor emlékezetében.

Végül is, egybefogva: nem kell sietni, van még társadalmi idő, de az egyéni idő az vészes gyorsasággal telik, fogy, végéhez közeleg.

Egy, másfél, két generációnyi – emberöltőnyi – idő ez?

Míndenestire negyven év múlva már nem fognak élni azok, akik személyes ismerősei vagy viselt dolgaikat ismerni vélő kortársai voltak Szilágyi Domokosnak, Mikó Imrének, Szócs Istvánnak, hogy csak néhány közvélemény elé került, közvitatát kiváltó ügynöknevet, -esetet említsek. És nem fognak élni azok sem, akik könyvvé formálva dolgozták fel szekusiratcsomóik anyagát, ezzel értelmezve-átértelmezve múltukat-múltunkat. És nem fognak élni azok sem, akik másképpen emlékeznek ezekre a múltakra, múltunkra, akik másképp, jobban tudják, akik vitatják, akik felháborodnak, akik elítélnék. Meg nem fognak élni azok sem, akik most hallgatnak.

Mi tűnt már eddig el, és mi az, ami véglegesen elmúlik, ha majd visszavonhatatlanul eltelt egy saeculum?

A kényszerek azok gyorsan megszűntek, maradt lényegében egyetlen egy. Intézményesülve („ügynöktörvény”) és társadalmi szinten meg informálisan, egyének, csoportok, egykori barátok számára kínzó kötelességként maradt a kényszer és feladat: tisztán látni.

Lehetséges-e tisztán látni?

Mi is történt velem, mi is történt velünk?

A történések megélőiből, résztvevőiből a korszakváltással átminősültünk tanúkká: hol álltunk, mit láttunk?

Hátralevő életünkben, meg amíg el nem telik a saeculum, ezt a szerepet mi már el nem kerülhetjük: mások is ekként tekintenek ránk, mi is időnként elfogadjuk és eljátsszuk. Meg időnként ennek az igen mélyre hatoló játéknak a részeként például folyóiratba reflexiókat írunk, reflexiókat olvasunk. Előkészítjük, megalapozzuk, a magunk módján és a magunk szerény eszközeivel, a kulturális átmenetet. Mert azt szeretnénk, hogy *a következő nemzedékek tisztán láthassanak*. Az azonban kétséges, hogy kíváncsiak-e rá, és onnan, ahonnan majd visszapillantanak, látható lesz-e majd/még ez a megtisztogatott, fénylő igazság.

avatkozást és személyes sorsok szétzúzását célzó fenyegetésekkel nem csupán egyik vagy másik korszak vagy rezsim, nem csak a szocializmus jellemzője. Szerencsés vagy kevésbé szerencsés korok vannak, karóba húztak egykor, és nem húznak ma már, de ezt nem tudjuk személyesen megválasztani. Csak azért felelünk, és csak azért vonhatnak felelősségre, hogy hol véltük meglátni az igazságot, és hogyan döntöttünk, hova álltunk. De azt tudni kell, kimondani kell, hogy a hatalom természete, a „dominanciaorientált attitűd” (Székely János) mindig is befolyásolta azt is, hogy ki honnan nézett, és mit is látott felfényleni, majd hogyan cselekedett. Adott, mai és eljövendő helyzetekben, ahogy azt szintén Székely János írja, pénzzé tehető áru és politikailag bevethető fegyver minden *tudományosan* kimunkált igazság.

Az időnk telik, a kulturális átmenet történik, a kommunikatív emlékezet gyengül, elkövetkezik a kulturális emlékezet kora. Én úgy látom, a magam számára értelmezve az assmani fogalmat: kikerekedik, időben felépül a mítosz.

Vágyaink („az emlékezés s vele együtt a rögzítés és továbbadás vágya”³) velünk együtt elhalnak. Ami túlél minket, az a mítosz.

Ennél többet képtelen vagyok mondani.

Jó lenne tehát, ha próbálnám pontosítani, mire is gondolok.

Arra gondolok, hogy minden új nemzedék berendezi a világot, sőt, nincs is más világ számára, kulturális értelemben, mint amit berendez, és mint amiben ő berendezkedik. Leginkább hozott elemekből építkezik, társadalmi szinten igen ritka a forradalmian és valóban új, inkább újrendezést, re-formációt tapasztalhatunk. De nem az építőelemek a legfontosabbak, hanem a mítosz magja, a teret és időt teremtő és elrendező ideák⁴. Ezekhez sorolható a múlt kimunkált ideája is. Múlt nélkül, vagyis az örökölt emlékezetek újraértelmezése nélkül egyetlen új generáció sem teljesítheti ki önmagát, az elődökkel való azonosulások és eltávolodások játékában konstruálódik a generációk időbelisége és identitása.

Miben azonosulnak, miben távolodnak?

Nehéz, csaknem lehetetlen innen ezt látni és megmondani.

Próbálkozhatunk mi, mostaniak addig is, de ha eltelt a saeculum, ebbe már nem tudunk aktívan (tudományos érvekkel vagy hatalmi gesztusokkal) beleszólni.

Számunkra ott lenni és ellenőrizni nem lehetséges, hát legalább itt és most lenni, és amíg van most, befolyásolni kellene a folyamatot. Ezért lesz több és más ez, mint *tudományos feltárás és objektivitásra törekvő mérlegelés*, ezért épül a mítosz. Vagyis: összeáll a személyes emlékekből és dokumentumokból rekonstruált folyamatok, az igen általános ideák, de megkerülhetetlen módon az érzelmek és vágyak gondosan, szépen megformált együttese (kevésbé racionális egyvelege?), amely imperatív módon a cselekvésvezérlő értékek rendszereként működik.

Ez marad utánunk: elbeszélések, szövegek arról, hogy milyenek voltunk, miben tévedtünk, miért szenvedtünk, mi ellen lázadtunk, miért buktunk el, hogyan kerestük az igazunkat, hogyan sikerült győznünk, vagy egyszerűen csak: hogyan éltük túl. Megvilágító beszélgetéseket szervezünk, médiavitát folytatunk, nem kis szellemi erőfeszítéssel rendezzük emlékeinket, és megírjuk, kiadjuk emlékiratainkat. Megannyi új lépés, megannyi tisztázó szándék: építőkövek a mítoszhoz.

Közben időnként indulatosak, türelmetlenek vagyunk, kétszer, sokszor mondjuk ugyanazt, fogják is a fejüket a feltárást és nyilvánosságra hozást végző fiatal kutatók: ki hitte volna, hogy ennyi a fájdalom, frusztráltság, gőz?

Persze hogy jó lenne, nagyon jó lenne csak és szigorúan *tudományosan feldolgozni*: tovább és minél többet kutatni, feltárni, újra leírni és a történelmi folyamatokba illesztve ismerni a közelmúltat. Elraktározni az ismereteket. Remélni, hogy éppen ez és éppen ebből a szempontból érdeklí majd az utódokat.

Hát persze, tudományosan, hát én is ezt szeretném, ezzel foglalkozom, a magam módján, amíg erre lehetőségem van.

A szándék legitim és töretlen, csak éppen a (politikai-közéleti) aktualitás kihívásai, a lankadó lendület, csökkenő erő, elfutó idő egyre több teret nyit a feledésnek, némaságnak. Az időnk véges, még csak negyven év maradt, kedves barátaim, társaim, gyorsan tovatűnő, szűk negyven év, és utána feloldja nyomainkat a mítosz – reményeink szerint: jótékony – köde.

■ **JEGYZETEK**

1. Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1999. 52.
2. Uo. 51.
3. Uo. 52.
4. Az etológusok által kimunkált, a kultúrantropológiában is használat idea fogalmára gondolok.

